

Folklorinės bei mitologinės reminiscencijos Prospero Mérimée novelėje „Lokys“¹

Marija ZAVJALOVA

Lokys: *Kai kuri nors pirma pasitaikiusi karalaitė
mane pamils ir pabučiuos, aš iškart pavirsiu
lokiu ir pabėgsiu į savo gimtuosius kalnus.*

Šeimininkė: *Dieve mano, kaip tatai liūdna!*

Šeimininkas: *Va tai tau! Vėl neįtikau... Kodėl gi?*

Šeimininkė: *O apie karalaitę jūs nepagalvojote?*

Jevgenijus Švarcas „Nepaprastas stebuklas“.

Autorinį kūrinių vertindami per liaudies kultūros prizmę mes neišvengiamai susiduriame su problema, kaip atskirti rašytojo meninę išmonę, jo vaizduotės žaismą nuo tam tikros archetipinės tikrovės, šiaip jau glūdinčios po bet kokios fantazijos pamatais. Mérimée novelė „Lokys“ kaip tik priklauso tokiems kūriniams, kuriuose fantazija, žaismas (su geroka dalimi ironijos) ir folkloras persipynę į neišardomą visumą. Folklorinis bei mitologinis kūrinio pamatas akivaizdus. Neabejotina, kad autorius sąmoningai siekė panaudoti jam žinomus duomenis iš lietuvių liaudies tradicijos (žr. apie tai nuodugnius tyrinėjimus: Urbšienė-Mašiotaitė 1930; Venclova 1969; Nastopka 1998). Tačiau ne mažiau įdomu ir tai, kas, galimas daiktas, liko už rašytojo racionalaus suvokimo ribos, bet vienaip ar kitaip atsispindėjo kūrinyje – kai kas, matyt, autoriaus intuicijos dėka, kai kas, galbūt, nesąmoningų archetipų lygmeniu.

Žinoma, kad Mérimée domėjosi liaudies tradicijomis, ypač necivilizuotų, „laukinių“ tautų, kuriose jis tikėjosi aptikti „grynos“ žmogiškos prigimties pavyzdžių. Novelėje „Lokys“ rašytojas irgi įkūnijo nuolatinius savo „natūralaus“ žmogaus, tikrosios žmogaus prigimties ieškojimus. Nenuostabu, kad savo ieškojimų vieta jis pasirinko Lietuvą – tolimą ir nesuprantamą jam Europos pakraštį su išlikusia sena

kalba bei savitais tikėjimais. Nenuostabu ir tai, kad pagrindinis novelės veikėjas yra lokys – daugelyje pasaulio tradicijų ryškus folklorinis bei mitologinis personažas. Novelės fabula bei pagrindinė idėja atrodo paprasta ir lengvai perregima: „laukiniam“, „barbariškam“ kraštui su stipriomis pagoniškomis tradicijomis bei pirmąkart gamta priešpriešinamas civilizuotas krikščioniškas bei mokslo pasaulis, kuriam atstovauja profesorius kalbininkas ir kartu pastorius, atvykęs jo „apšviesti“, t.y. mirštančiai kalbai duoti raštą, o tamsiai liaudžiai – Dievo Žodį. Novelės šerdis, kaip ir kitų Mérimée kūrinių, – dvilypė žmogaus prigimtis, kurioje pirmąkart laukiniškumas grumiasi su civilizuotumu, instinktai bei jausmai – su logika bei protu, „žvėriška“ prigimtis – su žmogiškąja. Šiuo atveju grafo Mykolo Šemetos figūra įkūnija pagoniškąją Lietuvą, o profesoriaus Wittenbacho figūra – krikščioniškuosius Vakarus. Tyrinėtojai (Nastopka 1998) pabrėžia, kad opozicija „laukinis“–„civilizuotas“ novelėje turi ne tik bendrą kultūrinį bei konfesinį, bet ir lingvistinį aspektą: kalbos (arba rašto) neturėjimas vs. literatūra, kalbotyra, išsilavinimas. Šią priešpriešą galima išvelgti net pagrindinių veikėjų varduose: profesoriaus *Wittenbacho* pavardėje ataidi tokios leksemos kaip vo. *wittern* „uositi, just“, *Witterung* „uoslė, jutimas, jautrumas“ (plg. sen.vok.aukšt. *wizzan*, go. *witan* „žinoti“, ang. *wit* „protas, sąmojus“, sen. ind. *vid-* „žinojimas“) ir *Bach* „upelis (versmė, šaltinis)“, todėl ją būtų galima interpretuoti kaip „žinojimo, žinių versmė“ ar „šaltinis“. Tuo tarpu grafo *Šemetos* pavardė mena leksemas bendra reikšme „neaiškūs garsai, neriški kalba, šnabždesys“: plg. lie. *šėmėti* „šugždėti, šlamėti, šnarėti“, *šamatuoti* „plepėti“, *šamatà* „kas niekus šneka, šamatuoja“, *šamatākas* „plepys, pagyrūnas“ (LKŽ XV, 630, 498, 497), ru. *шамань* „šnarėti, šugždėti“,

шамшурить „šnabždėti“, *шамша* „plepys, melagis“, *шамшуть* „šnabždėti, plepėti“ (Фасмер IV, 402–403).²

Taigi Žemaitija su jos „nykstančia“ kalba ir beraščiais gyventojais statoma į vieną polių, o išsilavinusi Europa, siekianti duoti jai Tikėjimą ir Žodį (t.y. Evangeliją vietos kalba) – į kitą. Tai, kaip vyksta kultūrų sąveika, galima stebėti ir vieno žmogaus – pagrindinio novelės veikėjo Mykolo Šemetos – vidinės dramos pavyzdžiu: jame nuolat grumiasi civilizacija ir laukinumas. Šioje įtemptoje vidinėje kovoje „žvėriškoji“ prigimtis galiausiai paima viršų, ir jos auka tampa nekalta mergaitė, įkūnijanti išsilavinusią aukštuomenę („lietuviškoji mūza“), o sukrėstas profesorius grįžta į savo pasaulį, stengdamasis paaiškinti įvykius jam būdingu logišku būdu – per žvėries vardo etimologiją.

Bet ar tikrai šiame siužete viskas taip vienareikšmiai paprasta? Kodėl vis dėlto Mérimée pasirinko Lietuvą, nors lokio kultas buvo žinomas visoje Europoje ir ne tik joje? Juk apie Lietuvą jo žinios buvo skurdžios, kur kas geriau jis pažinojo Lenkiją bei Rusiją, iš kur ir sėmėsi medžiagos novelei (iš Mickevičiaus bei Puškino kūrybos ir iš susirašinėjimo su Turgenėvu). Kita vertus, kodėl rašytojas pasirinko būtent lokio įvaizdį, nors pirmu pagal populiarumą iš „pasivertėlių“ tradiciškai laikomas vilkas? Siekdamas atsakyti į šiuos bei kitus klausimus pirmiausia atkreipsime dėmesį į kai kuriuos netikslumus, neatitikimus tikrovei, pastebėtus daugelio šio Mérimée kūrinio tyrinėtojų.

Visų pirma į akis krinta neatitikimas tarp istorinio laikmečio ir novelėje aprašomų realijų, ką nuodugnai išanalizavo rašytojo kūrybos tyrinėtojai (žr., pavyzdžiui, Venclova 1969). Mérimée prūsų kalbos egzistavimo laiką pratęsė daugiau nei 100 metų, nors tuo pat metu žemaičių kalbą, tebegyvuojančią ligi šiol, pavadino nykstančia. Mérimée taip pat mini nebūtas knygas bei leidinius. Neatitinka tikrovės ir novelėje vaizduojami socialiniai santykiai: po 1863 m. sukilimo (apie kurį Mérimée negalėjo nežinoti, nes po šio sukilimo daug lietuvių emigravo į Prancūziją, ir esama liudijimų, kad su kai kuriais iš jų jis buvo pažįstamas) lietuvių diduomenė negalėjo bendrauti su rusų generolais ir paprasčiausiai pakviesti juos pietų, kaip kad ir panelė Ivinska negalėjo linksmintis karininkų baliuje Vilniuje. Ne visai tikroviškai atrodo ir tai, kad grafas Šemeta vaizduojamas protestantu, nors Žemaitijoje protestantizmas nebuvo paplitęs, veikiau tai būtų aktualu Prūsijai, t.y. Mažajai Lietuvai (Nastopka

1998). Žinoma, kad Mérimée domėjosi, kokių dar religijų, be katalikybės, esama Lietuvoje. Matyt, šiuo atveju grafas Šemeta autorius buvo sąmoningai „atverstas“ į kitą tikėjimą, skirtingą nuo paplitusio, – tuo būdu jis atsiduria viename lygmeny su profesorium Wittenbachu, protestantiškosios Europos atstovu, kad šitaip dar labiau išryškėtų visi kiti jų skirtumai.

Gana daug neatitikimų Mérimée piešiamuose buities, ritualų bei folkloro paveiksluose. Kaip pažymi K. Nastopka, rašytojas spalvingai aprašo Lietuvos mišką – neįžengiamą girią, kurioje viešpatauja „žvėrių karalystė“, tačiau tarp žvėrių mini ir tuos, kurie seniai išnykę. Galimas daiktas, jis to griežėsi siekdamas sukurti iškritusio iš laiko ir erdvės pirmąsias gamtos kampelio išpūdį. Koloritui pastiprinti Mérimée įveda burtininkės su gyvate aprašymą – tai labai vykęs žingsnis, nes gyvačių kultas Lietuvoje iš tikrųjų buvo itin populiarus ir išliko gana ilgą laiką. „Švelnūs“ santykiai su gyvatėmis Lietuvoje ne retenybė, nors neįmanoma įsivaizduoti, kad kas nors būtų kreipęsis į gyvatę pagonių griaustinio dievo Perkūno vardu. Kaip žinoma, griaustinio dievas ir gyvatė indoeuropiečių mitologijose atstovauja dviems priešingiems pradams – ar Mérimée, įnikęs į mitologiją bei folklorą, galėjo to nežinoti? Galbūt šis nesutikimas turi pridėti siužetui dar daugiau paradoksalumo, nors jis ir taip pasižymi laikų bei faktų sumaišymu ir priešybių sudūrimu. Realijų neišmanymu bei tradicijų sumaišymu, lietuvius lyg ir tapatinant su slavais, galima laikyti ir daugybę rusų kultūros faktų (saraфанas, žaidimas „Kvailelis“, šokis „Rusalka“). Nors tai jau atrodo pernelyg pritempta, kad būtų galima laikyti atsitiktinumu.

Julkos šokis novelėje turi lemiamą reikšmę: lyg ir turintis imituoti liaudies papročius, jis iš tikrųjų skirtas grafiui suvilioti ir pražudyti – praradęs protą bei savitvardą jis yra priverstas sekti paskui rusalką į „juodąją pelkę“. Štai ką apie jį sako Julka: „Rusalka – tai vandens nimfa. Kiekvienoje iš šitų pelkių su telkšančiais jose juodaisiais vandenimis, kurios puošia mūsų girias, gyvena rusalka. Šiukštu neikite artyn! Nes iš vandens išnirs rusalka, dar gražesnė negu aš, jei tai įmanoma, ir nusivilks jus į gelmes, o ten tikriausiai jus sukrimis...“ „Jisai, – pasakojo toliau panelė Ivinska, rodydama į grafą Šemetą, – jaunas žvejys, naivokas jaunuolis, patekęs man į nagus, o aš, kad pasigardžiuočiau malonumu, užbursiu jį, šokdama aplinkui jį...“ (Mérimée 1998, 34). Taigi iš nekaltos aukos panelė Ivinska pavirsta į klastingą suviliotoją iš

ano pasaulio, siekiančią nusitempti paskui save grafa, kuris pats savo ruožtu atlieka nekaltos aukos vaidmenį, o baigiamuoju šokio akordu turėtų būti be kvaipo parkritęs grafo kūnas. Tačiau jis netikėtai pakeitė veiksmo eigą bei vaidmenis: iš aukos jis tampa nuagalėtoju ir užvaldo klastingą koketę (t.y. bučiuoja ją). Be abejo, šis epizodas išpranašauja visą tolesnę siužeto raidą.

Mérimée kūrybos tyrinėtojos Clarise'os Requena'os nuomone, šis epizodas siejasi su Puškino poema „Rusalka“, kurią Mérimée, be abejo, žinojo (Requena 2000). Puškino „Rusalkos“ siužetas kitoks, tačiau vestuvių motyvo esama, kuriame nekalta auka, be to, trokšta keršto (būtent suvilioti ir nusitempti į dugną išdavusį ją kunigaikštį). Kokią įtaką Mérimée padarė Puškino poema, neaišku, tačiau visiškai aišku, kad rašydamas novelę Mérimée domėjosi, kaip Lietuvoje vadinamos fėjos, burtininkės ir ar esama ten rusalkų (tai akivaizdu iš jo susirašinėjimo su lenkų literatu Edmundu Chojeckiu – Venclova 1969, 76). Be abejo, rusalkos įvaizdis yra susijęs su tikėjimais demoniška, kenksminga (vyrams) moters prigimtimi. Reikšminga ir tai, kad rusalkomis, liaudies tikėjimu, tapdavo merginos, mirusios prieš sužadėtuves ar vestuves, taigi dar nepatyrusios susijungimo su vyriškuoju pradū ir todėl tebeturinčios nepalietą, „tikrą“ moteriškąją esmę. Vadinas, rusalka vienumet yra ir auka, ir demoniška būtybė, pražudanti vyrus. Vyras (šiuo atveju – ir Puškino kunigaikštis, ir Mérimée Mykolas Šemeta) tampa moteriškos klastos, *a priori* priklausančios anam pasauliui, auka.

Vestuvės – kaip priešingų pradū jungtis, vyro ir moters, šio ir ano pasaulių sąjunga, kaip simbolinė mirtis ir prisikėlimas – Mérimée kūrinėje įgauna archetipinį, mitinį skambesį, ir lokio motyvas čia itin pritinka. Kaip žinoma, lokio kultas daugelyje tautų buvo susijęs su vaisingumo, gyvybės pratęsimo idėja, ir tai ryšku vestuvių apeigose. Lietuvių apeiginėse vestuvių dainose „meška“ dažnai vadintas piršlys ar net pati jaunoji, vestuvėse apsilankę svečiai persirengėliai dažnai pasirodydavo su meškos kaukėmis (Vėlius 1987, 102). Folklorinių duomenų apie tai daugiausia išliko Žemaitijoje: plg. vestuvinės dainos žemaitišką variantą *meška mamuzė kraitelį klojo* (Vėlius 1987, 59). Jaunavedžiams vaisingumui pakelti pirmą vestuvių naktį patiekdavo keptus lokio arba ožio pautus (Repšienė 1997, 104). Dar XX a. viduryje Lietuvoje gimdyvę vadindavo meška (Gimbutienė 1989, 34). Gimdyvei po gimdymo pirmąsyk einant

pirtin, ji būdavo pasitinkama šūksniais: *Meška ateina! Moterys, išeikite, nes meška ateina! Meška ateina, eikit iš pirties!* (LTR 780, Zarasų apyl., Žiukliškių km., užr. A. Mažiulis 1936 m.). Lokio įvaizdis turėjo aiškių seksualinių konotacijų ir Latvijoje: čia „esama daug tekstų iš nepadorių dainų skyriaus, kuriose juodo lokio nužudymo motyvas reiškia lytinius santykius, o *lācis* (lokys) tampa moters lytinių organų (jų plaukuotosios dalies) ekvivalentu“ (Reidzanė 1992, 194). Taigi meška aiškiai simbolizuoja moterį, įkūnija moteriškąją pradū, motinystę. Pažymėtina, kad ir slavų tradicijoje išliko tikėjimų, liudijančių meškos ir gimdyvės tarpusavio ryšį: lokį manyta turint gydamosios galios, apsaugančios gimdyvę nuo burtų grėsmės; žinomas pasakų motyvas apie mešką, išauginusią vaikus, kuriais moteris buvo nėščia susitikimo su meška metu; tikėta, jog iš to, kaip elgiasi nėščios moters maitinama meška, galima spręsti apie vaiko lytį (Иванов, Топоров 1965, 160). Tačiau pastarieji duomenys teliudija kitados gyvavusio meškos-gimdyvės kulto pėdsakus, tuo tarpu Lietuvoje jie akivaizdesni.

Meškos-motinos kultą Lietuvoje patvirtina ir tie tautosakos duomenys, kuriuose meškos iščios prilyginamos žmogaus gyvenimui, o pati meška yra ne tik namų šeimininkė, bet ir pačių namų, krosnies, avilio metafora. Plg. patarlę: *Mirė meška, mesk šalin ir dūdas* (mirus žmonai, nutrūksta draugystė ir su jos giminėmis) (Balys 2000, 87); mįslės: *Meška stovi, grobai kruta* (LMD I 723/121); *Meška tupi, viduriai* (žarnos) *kruta* (LTR 4513/21) = troba;³ *Guli meška negyva, viduriuose kruta* (LTR 4511/478) = pirtis; *Meška guli, meška tįso, meškos pilve jomarkas pyška* (LTR 1609/166) = avilys. Kaip kad meškos viduriai prilyginami žmonių (ar bičių) gyvenimui, kitos jos kūno dalys savo ruožtu prilyginamos namo dalims: *Augulis ant augulio, augulis ant augulio, o ant augulių meška guli* (LMD I 733/40) = stogas; *Meškos nagas duonos prašo* (LTR 1001/441-2); *Meškos kojos surakintos* (LTR 421/540-23) = namo sąsparos. Pažymėtina, kad rusų mįslėse namo metafora vietoj meškos dažnai eina jautis: *Стоит бычище, проклеваны боцища* „Stovi jautis prakapotais šonais“ (Садовников 1901, № 17). Retais atvejais greta jaučio rusų mįslėse sutinkama ir lokio metafora, plg.: *Медвежий глаз в избе* „Lokio akis troboje“; *Медвежий глаз на полке лежит* „Lokio akis ant lentynos guli“; *Бык в хлеве, рога в стене* „Jautis tvarte, ragai sienoje“ (Садовников 1901, № 36г, 36д, 37). Tačiau čia lokys

(jautis) mena tik šakelę, kuri su visa troba bei žmogaus gyvenimu teturi netiesioginį ryšį.

Dažniau rusų mįslėse lokys prilyginamas kai kuriems ūkio objektams, ir tokiu atveju jos yra analogiškos lietuviškosioms, plg.: *Dvi meškytės susipjovė, balti kraujai bėga* (LTR 323/192-7); *Bėga meška maurodama, baltas pusnis (sniegą) pustydama* (LTR 5247/167); *В темной избе медведь ревет* „Tamsioje troboje meška mauroja“ (Садовников 1901, № 1094) = girnos; *Медведь стоит, а уши пляшут* „Meška stovi, o ausys šoka“ (Садовников 1901, № 1112) = grūstuvė; *Meškos papai (nagai, subinė) taukuoti* (LTR 366/158-51; 1039/1188; 784/36) = kaušas; *Meškos snukis (kūnas) taukuotas* (LTR 2078/85; 1912/15-8) = svirtis; *Meška senyn, nagai ašt-run* (LTR 4527 56/8) = šluota; *Медвежья лапа в избе* „Meškos letena troboje“ (Садовников 1901, № 318) = skujinė (krosnies šluota).

Tęsiant meškos/lokio tapatinimą su aplinkos objektais, būdingesnę lietuvių tradicijai, galima prisiminti lokio pavadinimo kai kuriose indoeuropiečių kalbose etimologiją, grindžiamą kailio semantika (žr. Топоров 1986, 220) ir galiausiai susijusią su sąvokų kompleksu, priklausančiu šakniai ide. **uel-*, tarp kurios vedinių ir hetitų *hulana-* „vilna“, *hulaleššar* „apvalkalas, akiratis, horizontas“ (Иванов, Топоров 1974, 50–52). Taigi kailio semantika, sudaranti pagrindinį reikšmės „lokys“ komponentą, turi ryšį ir su globalia visa ko gyva talpa – su tam tikru apvalkalu, kurio viduje užsimezga gyvybė. Tai gali pasireikšti ir kaip moters gimda, ir kaip visas pasaulis (plg. Grįžulo ratų žvaigždyno paplitusį pavadinimą „Didžioji lokė“ ir susijusius su juo tikėjimus). Lietuvių tautosakoje irgi esama į dangų perkelta meškos vaizdinio, plg. mįslė: *Vidury dvaro meška kabo* (LTR 5304/236) = saulė arba mėnulis. Pažymėtina, kad slavų tradicijoje lokiui paprastai prilyginamas mėnulis (o ne saulė), kas galbūt mena lokio ryšį su anuo pasauliu, plg. mėnulio pavadinimą „lokio saulutė“ (Иванов, Топоров 1965, 164), mįslė: *Девка коровку доит, а медведь в подворотню глядит* „Merga karvę melžia, o lokys pro vartus žiūri“ = mėnulis (Садовников 1901, № 1833) arba rusų užkalbėjimą, kuriame podraug su lokiu pasirodo mėnulis bei numirėlis: *Месяц в небе, медведь в лесу, мертвец в гробу; когда эти три брата сойдутся вместе, тогда пусть болят зубы у раба (имя рек)* „Mėnuo danguje, lokys miške, numirėlis karste; kai šie trys broliai susicis, tada tegu

skauda [Dievo] tarno (vardas) dantys“ (Майков 1994, № 75).

Grįžtant prie lokio įvaizdžio kaip žmogaus namų metaforos, verta ypač pabrėžti lokio ryšį su židiniu, krosnimi, ugnimi. Lietuvoje „meška“ vadintas gulsčias dūmtakis nuo krosnies į kaminą; taip pat žabų kūlys, vartojamas plūkiant krosnį (LKŽ VIII, 86, 87). Plg. mįslės, kuriose per meškos metaforą užmenama krosnis, ugniavietė: *Meška šakaliuota* = krosnis (Lipskis 2002, 59);⁴ *Kur tupėjo meška, liko vieta juoda* = ugniavietė (Lipskis 2002, 122). Pastarajame pavyzdyje meška tiesiog asocijuojama su ugnimi, dar plg. tikėjimus, kad „jei sodyboje pamatai mešką, ji kada nors degs“ (Vėlius 1987, 104), arba „jeigu sapne matysi lokį (mešką), toje vietoje, kur matei, bus gaisras“ (Elisonas 1932, Nr. 2556). Taigi lokys prilyginamas ir pačiam žmogui, pramotei, gyvybę gimdančioms iščioms, ir gyvybę saugančiam židiniui, namams. Lokys taip pat yra namų turto, priteklaus, gerovės simbolis. Lietuvoje būta papročio apvesti aplink namus lokį, kad juose klestėtų gerovė; į naują trobą įvesdavo lokį, sakydavo, kad naujas gryčias seniau šventindavo meškos; lokys buvo gerovės garantas, plg. posakį: *Ramiai gyvena, kaip meškos ausyje* (Vėlius 1987, 103-104). Meškos ausis kaip turtų šaltinis pasirodo ir populiarioje pasakoje apie nemylimą podukrą, kuri atsidūrė girioje lokio būste ir kurią tasai apdovanojo dovanomis, pasipylusiomis iš jo ausies (AT 480).

Tokio siužeto pasakos, žinomos ne vienoje tradicijoje, Lietuvoje yra itin paplitusios. Tačiau čia mes jau susiduriame su priešinga lokio apraiška: su jo priklausymu kitam pasauliui, giriai, žvėrių karalystei. Pagal tradicinę siužeto eigą podukra, piktos pamotės išvaryta girion tikrai pražūčiai, patenka pas mešką, kuri jai liepia užkurti krosnį, išvirti košę, pamelžti mešką (!) ir užlieti košę pienu. Toliau siužete pasirodo pelė, kuri prašo merginos duoti jai šiek tiek košės, bet meška podukrai tai daryti uždraudžia. Podukra slapta papeni pelę, ir ta pažada jai padėti. Meška liepia podukrai gultis ant priekrosnio ir, jai pašaukus, atsilipti, tačiau pelė pataria pasislėpti po priekrosniu. Meška pašaukia podukrą ir sviedžia nuo krosnies akmenį, ketindama podukrą užmušti, bet už ją atsiliepia pelė, todėl podukra lieka gyva. Tada meška prašo podukros paieškoti jai galvą, ir ausyje ji randa karietą su septyniais arkliais, kuria išvyksta namo (LMD I 840/10). Pasaka vadinasi „Ragana meška“⁵ ir kalba, be abejo, apie „mešką-moterį“. Siužeto detalės: trobelė, krosnis, pienas, ausis su turtais mena

meškos-pramotės idėją, nors giria ir kenksminga meškos prigimtis (ji juk ketina podukrą užmušti) sieja ją su anuo pasauliu.

Šiame siužete nėra seksualinių konotacijų, bet jos atsiranda kitame labai paplitusiame siužete apie lokio pagrobtą moterį ir sugyvenimą su ja vaiko – pusiau žmogaus, pusiau lokio (lietuvių tradicijoje jo lokiškos prigimties ženklu vėlgi eina ausis, ką liudija ir pats jo vardas *Meškausis*), pasižyminčio nepaprasta galia ir tolesnėje siužeto eigoje pasireiškiančio kaip kultūrinis herojus. Šiuo atveju akivaizdus lokio vaidmens ir kartu lyties pasikeitimas: dabar jis veikia ne kaip pramotė gimdytoja bei židinio saugotoja, o kaip jaunikis, vyras, vaisintojas bei miško šeimininkas (nors esama varianto, kuriame meška pagrobia kunigą ir sugyvena su juo vaiką [LTR 768/428, 429], vis dėlto siužetas apie lokio pagrobtą moterį neabejotinai populiariesnis). Jo funkcija šiuo atveju – tik pradėti nepaprastą žmogų, po to jis paprastai užmušamas (ir padaro tai jo paties sūnus, pranokstantis tėvą ir jėga, ir kitomis savybėmis). Siužeto detalės (lokys paprastai gyvena oloje, užverstoje akmeniu, o moteris, tapusi jo žmona, nuo jo pabėga perplaukusi upę, valtimi arba žvejų padedama) liudija chtonišką lokio prigimtį ir tuo priešpriešina jį žmonių pasauliui.

Čia tiktų prisiminti lokio tapatinimą su miškinium, velniu ir Velesu – griaustinio dievo priešininku, paliudytą slavų ir baltų tradicijose (apie tai žr.: Воронин 1960; Иванов, Топоров 1965; 1974; Успенский 1982). V. Ivanovas ir V. Toporovas tokį tapatinimą susieja su jau minėta lokio pavadinimo per „kailį“ etimologija. Su šiuo konceptu susijusios sąvokos – plaukai, galvijai, vandenys (vilnys), valdžia – mena griaustinio dievo priešininką, galvijų ir apatinio pasaulio valdovą. Toks lokio vaidmuo, matyt, atsispindi ir minėtose pasakose: pasakoje apie podukrą jo oponentu eina pelė, kuri, kaip parodė V. Toporovas, yra vienas iš griaustinio dievo vaikų, už bausmę paverstų chtoniniais personažais, įsikūnijimų (MHM 1997, II, 190); pasakoje apie sugyvenimą su moterimi lokys gyvena už upės, oloje, kurią, pagrobęs moterį, užverčia akmeniu (plg. galvijų bandos slėpimo oloje motyvą). Lietuvių tradicijoje chtonišką lokio prigimtį patvirtina ir jo izofunktionalumas su velniu: kai kuriuose siužetuose jie tarpusavy sukeičiami. Nors esama ir tikėjimų apie tai, kad lokys atbaido velnią.

Lokio chtoniška prigimtis ryškiai atsispindi ir sakmėse apie jo kilmę: arklainikai (variantuose: artojas, žydas, muzikantas) nutarė išgąsdinti praeivius, pasi-

slėpdami po tiltu (var.: šalikelėj, už krūmų, už akmens), ir apsigaubė išverstais kailiniais; per tiltą ėjo Kristus su savo mokiniais, arklainikai išlindo iš patiltės ir ėmė šleivoti kaip lokiai; Kristus pasakė, kad jie ir būtų lokiais; pavirtę lokiais, arklainikai išbėgo į girią (LTR 1118/79; 989/15; 1405/165).

Inversiška lokio apraška sutinkama tose sakmėse, kur jis prilyginamas kunigui ar net Dievui: *Žiemos laike per miškus (apie Gruzdžius) važiavo žmogus. Mešką užpuolė vilkai. Meška išoko pas žmogų į roges. Arkllys bėgt, kiek galėdamas, o vilkai vejas. Žmogus iškrito iš rogių. Tas žmogus, eidamas paskui savo keliu, sutiko žydą ir klausia, ar nesutiko ko bevažiuojant. – „Ui, jūs kunigas, su meškom apsilkęs, vazoj, o tie avinukai paskui jam tutų tutais bėga“... (var.: meška stveriasi kryžiaus ir jį išrauna... atvažiavo meška su kryžium į kaimą, o bobos pagalvojo, kad tai Dievas, ir pradėjo prašyti palaiminimo) (LMD I 483/6).*

Taigi lokys tuo pat metu pasireiškia ir kaip chtoniškas, ir kaip dieviškas personažas, lemiantis tiek mirtį, tiek gerovę, įkūnijantis kartu ir pramotę židinio saugotoją, ir miško bei apatinio pasaulio šeimininką, griaustinio dievo priešininką. Toks dualizmas atsispindi ir senuosiuose su lokiu susijusiuose kultuose, jo šaknų, matyt, reikia ieškoti archajiniuose religiniuose tikėjimuose. Baltų senovės tyrinėtoja M. Gimbutienė baltų dievų panteone išskiria du lygmenis: indoeuropietiškaį (kuriam atstovauja pirmiausia dangaus dievai, tarp jų griaustinio dievas) ir senosios Europos (priešindoeuropietiškaį), susijusį su žemės kultu bei matriarchatu, tarp kurio dievų pirmą vietą užima deivė pramotė. Lietuvių mitologijoje pastarąją įkūnijanti Laima, nuo kurios priklausė ilgas ir laimingas gyvenimas ir kuri dažnai buvo vaizduojama meškos pavidalu (Gimbutienė 1985, 155). Podraug būta miško deivės Medeinos, miško šeimininkės, irgi turėjusios meškos pavidalą (Dundulienė 1990, 115). M. Gimbutienės duomenimis, „Meška, kaip motinystės simbolis, gerai žinoma iš V tūkstantmečio pr. Kr. skulptūrų. [...] Folklore užsi-konservavę daug informacijos apie anksčiau gyvusią mešką ainę ir mešką motiną, duodančią naują gyvybę“ (Gimbutienė 1996, 179). Išsina, kad meška kaip tik savo moteriškąją lytimi atstovauja archajiškiausiajam Europos kultūros klodui. O lokio priešpriešinimas žmonių pasauliui bei priskyrimas prie chtoniškųjų personažų, matyt, yra vėlyvesnis.

Grįžtant prie Žemaitijos, verta pažymėti, kad būtent čia lokio kultas buvo ypač populiarus. Meška

laikyta Žemaitijos pramote; Žemaitijos herbe, žinoma nuo XV a., pavaizduota ant užpakalinių kojų stovinti juoda meška. Žinios apie šio herbo kilmę gana miglotos. Lietuvių heraldikos tyrinėtojas E. Rimša rašo: „Manoma, kad Žemaitijos herbo ištakos susijusios su legendine Lietuvos kunigaikščių romėniškosios kilmės teorija. Pagal ją viena iš Italijos į Lietuvą atsikėlusių giminių buvo vadinama Ursiniais (lot. ursus – meška). Jeigu taip, tai viena šioje versijoje neaišku, ar romėniškosios kilmės teorija paskatino šio herbo atsiradimą ir išitvirtinimą Žemaičių žemėje, ar Žemaitijoje iki tol naudotas meškos simbolis Lietuvos metraštininkų buvo gudriai įpintas į legendinį pasakojimą“ (Rimša 1998).

Įdomu, kad panašų klausimą mums kelia ir Mérimée novelė. Yra žinoma, kad netrukus po novelės paskelbimo paaiškėjo, kad Lietuvoje iš tikrųjų gyvena kažkokie Šemetos, savo giminės istorijoje turintys liūdną epizodą, susijusį su lokiu: vienas iš Šemetų savo namuose esą laikęs lokį, kuris kartą išgąsdinęs jo nėščią žmoną, ir todėl jiems gimęs nenormalus kūdikis. Mérimée pradžioj buvo kaltinamas novelėje pavaizdavęs tikrą šeimą, savaip perkeitęs jos istoriją, nors iš Mérimée laiškų paaiškėja, kad apie esamų laikų gyvenusią šeimą tokia pavarde jis nežinojęs ir prašęs jam atleisti už tai, kad „padarė gėdą“ dorai giminei (Venclova 1969, 78). Iš tikrųjų niekas ir negalvojo išsižeisti, o istorija apie lokį tikrųjų Šemetų buvo išdidžiai priimta kaip šeimos padavimas. Kad pagrindas legendai atsirasti buvo novelė, akivaizdu, bet įsidėmėtina tai, jog istorija buvo priimta labai noriai.

Žemaitiją autorius iš tikrųjų pasirinko neatsitiktinai: būtent čia lokio kultas išliko savo pirmąsiais pavidalu, ir daugelis pagoniško papročio ilgą laiką leido laikyti ją „laukiniu“ kraštu, smarkiai atsilikusiu nuo civilizuoto pasaulio. Štai ką apie savo kelionę po Žemaitiją 1589 m. rašė Johannes Davidas Wundereris: „Toliau nuvykome į Žemaitiją per tankias ir nepaprastai dideles girias, kuriose įvairiu metu šviesią dieną regimos baisingos vizijos ir šmėklos. Mokslo vyrai mano, kad šitaip dedasi dėl to, jog ligi pat šiolei daugelis žmonių gyvena kaip žvėrys, be tikėjimo ir religijos, ir ne tik garbina gyvulius bei kitas gyvačių baisenybes, bet dar ir dėl to, kad jie su velnio pagalba pasiverčia vilkais ar meškomis, taigi šėtonas, kaip matome, pas jus tebeturi didelę galią; jie tada visokiausiais pavidalais pasirodo keleiviams, juos vilkais pasivertę gali užpulti ir sudraskyti“ (BRMŠ II, 637–639). Archeologinių kasinėjimų duomenimis, lietuvių kunigaikščiai

buvo laidojami kartu su lokio bei lūšies nagais – manyta, kad su jais velionis lengviau užlips stačiu kalnu į mirusiųjų karalystę. Pragręžtų šerno arba meškos ilčių randama kasinėjant senuosius lietuvių kapinynus (Vėlius 1987, 103). Visa tai neabejotinai liudija lokio kultą tarp senovės lietuvių buvus giliai išsisknijusį.

Lietuva, lokio kulto požiūriu, žinoma, nėra unikali – žinomas jis ir kitose Europos kraštuose, ir Sibire, vis dėlto lietuvių tautosaka bei mitologija iš tikrųjų išsaugojo daugybę archajiškų detalių, susijusių su lokio garbinimu. Kai kurie tyrinėtojai netgi mano, kad pasakos apie podukrą svečiuose pas mešką po visą slavų bei Šiaurės Europos arealą paplito iš baltų tradicijos: „V. E. Robertsas, mėgindamas nustatyti AT 480 tipo pasakos archetipo bei subtipų kilimo ir paplitimo arealus, teigia, kad pasaka ‘Podukra meškos trobelėje’ yra atsiradusi baltų kraštuose arba Rusijoje ir iš čia perėjusi į kitas šalis (W. E. Roberts. *The Tale of the Kind and the Unkind Girls*, Berlin, 1958, p. 149). [...] Gausūs pasakos ‘Podukra meškos trobelėje’ užrašymai rodo, kad ji lietuviuose iš visų pasakų apie nekaltai persekiojamą podukrą buvo viena populiariausių“ (Seselskytė 1985, 43). Tarp kita ko, A. Afanasjevo pasakų rinkinyje tėra vienintelė pasaka, iš dalies atkartojanti šį siužetą (su tuo skirtumu, kad dvi merginas meška užmuša ir iščiulpia jų kraują [!], o trečia, pelės padedama, išsigelbsti), ir užrašyta ji Baltarusijoje (HPC 1957, № 557). V. Ivanovas ir V. Toporovas irgi pažymi, kad lokio kulto liekanų išliko daugiausia Baltarusijoje (Иванов, Топоров 1965, 161), o tai velgi paremia prielaidą apie baltišką įtaką slavų tradicijai.

Grįžtant prie Mérimée novelės, reikia pabrėžti, kad, nepaisant daugybės aukščiau minėtų netikslumų, autorius genialiai pagavo lietuvių liaudies tradicijos esmę, pastebėjo svarbius jos bruožus bei ypatybes, o kai ką, matyt, tiesiog intuityviai nujautė. Tai pasireiškia ne tik pagrindiniame siužete, bet ir atskiruose epizoduose, kuriuose ataidi lietuvių mitologijos bei folkloro motyvai. Antai žaidimas su medaus puodyne,⁶ neabejotinai turintis aliuzijų į pagrindinio veikėjo prigimtį, lietuvių papročių kontekste įgauna papildomą prasmę: kaip kad pažymi K. Nastopka, medus naudojamas lietuvių vestuvių apeigose, nuotakai medumi patepamos lūpos ir užrišamos akys, užrištomis akimis ji vedinėjama prie visų namo durų, kurias turi ranka paliesti ir dešine koja pasibelsti. Tai susiję su tikėjimu, kad „jaunamartė iš tėvų namų išvilioja demoniškas bičių dievas Bubilas, besaikis vartotojas ir

smaguriautojas. Peržengdama savo būsimųjų namų slenkstį, jaunamartė išsprūsta iš Bubliko valdžios ir perina į bičių deivės Austėjos, gėrybių gamintojos ir saikingos šeimininkės, globą“ (Nastopka 1998, 60). Netgi veiksmo vietos pavadinimas *Medintiltai* mena aukščiau aptartas sakmes apie pasislėpusį po tiltu žmogų, Kristaus paverstą lokiu. Kraują geriančio lokio motyvas, taip pabrėžtinai apžaidžiamas Mérimée,⁷ be savo simbolinės reikšmės, turi dar ir paralelių lietuvių tautosakoje: esama sakmės, kurioje meška, norėdama žinoti, ką pajauti, klausia uodo, kieno kraujas skanesnis – žmonių ar gyvulių. ...*Uodas išragavo. Skaniausias artojo kraujas. Meška nuėjo ton vieton, kur buvo artojas, bet jau neberado. Dabar už tai meška viską ir pjauna, kad nežino, kieno kraujas gardesnis. Kad būtų radus žmogų tuo kartu, būtų vien žmones ir pjovus* (LTR 1248/51). Pagal kitą sakmę, lokys miške pagavo moterį ir pradėjo draskyti rūbus, radus papą, pradėjo jį žįsti, net su kraujais. *Boba ištraukė peilį ir nukovė mešką* (LTR 1438/328). Pagal liaudies tikėjimus, meška žmonių nepjauna, o tik juos sugavus laižo su liežuviu. *Bet meškų liežuvis yra toks smailas ir kietas, tai giliai po skūru įlenda ir taip su juo meška visą žmogaus kraują iščiulpia* (LTR 1675/26). Šis tikėjimas tiesiog pažodžiui kartoja Mérimée novelės pabaigą.

Įdomu, kad novelės tyrinėtojai lietuviai pagrindinio herojaus poelgį interpretuoja taip pat nevienareikšmiai, kaip nevienareikšmis yra jo provaizdis lietuvių folklore: „Kaip chtoniškas gyvūnas, lokys pasirodo pavasario ritualuose, kur jis pažadina ir apvaisina žemę. Tautosakinio motyvo dviprasmiškumas – vienu sykiu tai ir žvėris, ir kultūrinis herojus – leidžia dvejopai interpretuoti ir grafo Šemetos lokiškumą“ (Nastopka 1998, 56). „Gerdamas panelės Ivinkos kraują grafas lokys atlieka tą patį ritualą kaip ir vestuvių apeigų dalyviai, geriantys ‘marčios kraują’, kad būtų pratęsta giminė. Tai, kas profesoriaus dienoraštyje vertinama neigiamai, kaip žvėries pergalė prieš žmogų, mitiniame kontekste įgyja teigiamą prasmę. Virsdamas lokiu, grafas tampa šventu gyvūnu. Prisiėmęs lokio lemtį, jis pradeda suprasti, kad greta Šventojo Rašto yra ir kitų šventų tekstų, kuriuos taip pat dera gerbti ir vertinti“ (Nastopka 1998, 57). Kaip matyti, tyrinėtojas postuluoja lietuvių pagonių archajiškųjų pažiūrų, pateisinusių kruvinąsias aukas, šventumą ir krikščioniškąją pasaulėžiūrą priešpriešina savo protėvių tikėjimams, linkdamas būtent juos laikyti teisingais. Mérimée kūrybos tyrinėtojai prancūzai pabrėžė jį buvus įsitikinusių, kad apjungti du žmogaus

pradus neįmanoma, ir bet kokie bandymai juos suartinti yra pasmerkti; pavyzdžiui: „‘Lokyje’ Gamtos ir Sąžinės pusiausvyra pasirodo neįmanoma. Žvėrys, ištremiti pas žmones, žūna taip pat kaip ir žmonės, atėję į girią... Bet koks bandymas suderinti gyvuliškąjį gamtiškumą ir civilizaciją yra pažeidimas, dėl to jis yra pražūtingas, pasmerktas pralaimėti... Tikrasis ‘Lokio’ pesimizmas pasireiškia tuo, kad žmogus yra priverstas pasirinkti arba gyvybingas, bet pragaištingas jėgas, arba abejingą, bekrauję civilizaciją ir kad šių dviejų polių sintezė tuo pat metu yra ir būtina, ir neįmanoma“ (Simonsen 1994, 95). Tuo tarpu lietuvių literatūrologai mano kitaip. Pasirinkimas, kuris tyrinėtojiui prancūzui atrodo neįmanomas, lietuviui nesudaro jokios problemos, jis priskiria tokį pasirinkimą ir profesorius Wittenbachui, ir pačiam Mérimée: „Pateikdamas savąją *lokio* etimologiją profesorius Wittenbachas ne tik įmena grafo istorijos mįslę kaip Edipas, kurio vaidmens jis nenorėjo prisimti, bet tam tikra prasme pats tampa vaidilučiu – lietuvių bardu. Šį vaidmenį, nerasdamas geresnio lietuviško atitikmens žodžiui ‘profesorius’, Wittenbachui priskiria grafas. Prosperas Mérimée pateikia abu požiūrius – krikščioniškąjį ir pagoniškąjį – vengdamas pasakyti, kuris iš jų teisingas. Jis skatina manyti, kad pasaulis atsiskleidžia žmogui ne tik kaip Šventojo Rašto parabolė, bet ir kaip Sfinkso mįslė“ (Nastopka 1998, 57–58). Taigi net nūdien, XX a. pabaigoje (cituotieji tyrinėjimai parašyti 1994 ir 1998 m.) galime kalbėti apie žemaitiškojo (lietuviškojo) pasaulio priešpriešą europietiškojam, ir pagoniškojo pasaulėvaizdžio, kai kur tebegyvuojančio iki šiol, – krikščioniškąjam.

Tyrinėdamas Lietuvos stereotipus Virgilijus Savukynas pažymi ypatingą miško vaidmenį, kuris „žymi necivilizuotumą, nurodo antikultūrinę erdvę, kurioje gali atsitikti netikėtų dalykų, kurioje gali nutikti įvairiausių gamtos išdaigų. Miškas jau nebėra religiškai konotuotas (velnio vieta), tačiau neigiamas reikšmes išlaiko: tai nemalonių reiškinių ir būtybių vieta. Tačiau jau XIX amžiaus antroje pusėje lietuvių nacionalinis judėjimas vis labiau įsisiūbuoja. Lietuviai patys pradeda apie save kalbėti. Kartu perimamos ir metaforos, kuriomis buvo rašoma ir mąstoma apie Lietuvą. Lietuviai pradėjo kurti savas mitologijas, kuriose neigiamos miško konotacijos buvo keičiamos teigiamomis“ (Savukynas). Taigi tai, ką pažymėjo Mérimée, remdamasis iš dalies padrikomis žiniomis apie Lietuvą, iš dalies savo prasimanymais, tebėra aktualu ir šiandien, ir žmogaus bei civilizacijos

dvilypumas Lietuvai tebėra gyva problema, nes ir mūsų laikais čia greta sugyvena tiek veržimasis prie europietiškos civilizacijos, tiek poreikis grįžti prie savo senųjų šaknų, pranykstančių neįžengiamų Žemaitijos girių tankmėje.

Darsyk atsigręždami į dvilypumo problemą prisiminkime Mérimée novelės pabaigą, kai profesorius Wittenbachas savo klausytojams aiškina lietuviškojo lokio pavadinimo etimologiją. Mérimée, domėjęsis kalbotyra ir neabejotinai davęs savo personažams „kalbančius“ vardus, grafo varde užkodavo kitą meškos pavadinimą – *Miszka*, *Mykolas*. Vis dėlto tikroji šio vardo etimologija – „kaip Dievas“. Tuo tarpu panelės Ivinskos vardas, *Julka*, reiškia „garbanotas, pūkuotas; kūlys, gabužas, pluoštas“, taigi semantiškai kaip tik mena lokio etimologiją. Čia reikia atsižvelgti ir į novelės epigrafą (*Miszka su Lokiu, abu du tokiau*), kuriame žaidžiama dviem lietuviškais lokio pavadinimais, nors reikšminga ir tai, kad šiedu žodžiai skirtingos giminės – *meškà* – motriškosios, *lokys* – vyriškosios. Pirmasis – slavizmas, antrasis – savas lietuviškas, kilęs iš indoeuropietiškojo provaizdžio. Plačiau vartojamas lietuvių kalboje pirmasis, kaip kad populiariesnis ir meškos-motinos kultas, o ne lokio patino. Vis dėlto būtent pirmasis pasirinktas pagrindinio herojaus, vyro, vardui, o antrasis – iškeltas į pavadinimą ir pabrėžtas pabaigoje, be to, jo etimologinė reikšmė siejasi su pagrindinio novelės moteriškojo personažo – Julkos vardu. Ar tai ne dar vienas paradoksalaus Mérimée žaidimo „priešybių vienybe“ aspektas? Šiaip ar taip, novelėje jungiasi ir persiskiria, vienijasi ir kovoja tarpusavyje ne tik žvėriškasis ir žmogiškasis, laukinis ir kultūrinis, pagoniškas ir krikščioniškasis pradai, bet ir moteriškasis ir vyriškasis, auka ir nusikaltėlis, gundytojas ir suvedžiotasis, deivė Motina ir velnias miškinis, ir visa tai persmelkia du lietuvių kalbos žodžius (savą ir skolinį), žyminčius lokį.

NUORODOS:

1. Dėkoju Andrejui Dmitrievičiui Michailovui už tai, kad paskatino mane imtis šios temos. Taip pat nuoširdus ačiū Nijolei Laurinkienei, padėjusiai man rinkti medžiagą, ir Dainiui Razauskui už suteiktą būtiną informaciją, naudingas konsultacijas bei vertingas pastabas.
2. Lietuvių ir rusų žodžių reikšmės stebėtinai sutampa. Be minėtų, tos pat šaknies žodžiai dar reiškia „neproduktyvų darbą“ ir „blaškymąsi“, ir visi trys reikšmės kompleksai (įskaitant kalbinį) kai kuriuose žodžiuose eina kartu, plg. *šamatuoti* „plepėti“ bei „šen ir ten vaikščioti“, „neatidžiai, paskubomis ką daryti“, *šmeklinėti* „prastai, nemokėsiškai dirbti“, *šmelioti* „pamažu dirbti, krapštytis, čiupnotis“ (LKŽ XV, 498, 692), *шамкаться* „vangiai ką nors daryti, krapštytis, delsuoti“, *шешетать, шешетуться* „nieko neveikti, niekus dirbti, tuščiai blaškytis“ (Даль IV, 620, 628); *šemelioti* „šėlti, siausti, blaškytis, zuiti (apie uodus)“, *šemeruoti* „vaikštinėti, šmirinėti, visur landyti“ (LKŽ XV, 629), *шамать* „vablenti (kaip senis), krutinti kojas, vilkti kojas, vangiai eiti“ (Даль IV, 620). Vasmeris šių žodžių etimologiją apibūdina kaip „neaiškia“, spėdamas šaknį esant garsažodinė. Daugelis reikšmių tai patvirtina, ir tai juolab panašu į tiesą, turint omeny Mérimée pasirinktą pagrindinio personažo pavardę: vargu ar jis žinojo visą minėtų reikšmių kompleksą, tačiau pati garsų eilė (duslus žvarbusis ir lūpinis uždaras priebalsiai) ir jų keliamos asociacijos savaime galėjo žadinti personažo charakteristiką atitinkantį įvaizdį, nekalbant apie kartu šioje pavardėje atsikartojančią slaviškos kilmės meškos pavadinimo, o kartu ir grafo vardo anagramą (lic. *meška*, ru. *мушка* „meška“, mažybinė Mykolo vardo lytis *Муша – Šemeia*).
3. Plg. žmogaus vidurių prilyginimą namo vidui rusų mįslėse, kuriose pagrindinė lubų sija (*матушка*) užmenama per žarną: *Все кишки вдоль пришли, одна кишка поперек пришла* „Visos žarnos eina išilgai, viena žarna eina skersai“ (Садовников 1901, № 44).
4. Plg. ir rusų mįslės: *Стоит медведь, около него сума висит* „Stovi meška, prie jos terba kabo“ (Садовников 1901, № 135) = krosnis ir krosniadangtė; *У нас под лавкой медвежья лапка* „Po mūsų suolu meškos letena“ (Садовников 1901, № 178) = pliauska. Nors tokie pavyzdžiai gana reti.
5. Meškos ryšys su raganavimu atitinka tą patį reikšmių kompleksą, susijusį su kita kailį (ir plaukus) žyminčia ide. šaknimi: plg. rusų žodžių *волос* „plaukas“ ir *волхв* „žiniuonis, burtininkas, kerėtojas, raganius“, *волхвовать* „žyniauti, burtininkauti, kerėti, raganauti“ etimologijas. Lietuvių tikėjimai rodo mešką turint sugebėjimą aptikti paraganavimą: „Senovėj žmonės, jei kam nesisekdavo rankon arkliai, tikėjo, kad meška turi galios parodyti patį paraganavimą. Jie turėjo paprotį paraganavimui surasti kviesti meškininką, kuris atveddavo mešką pas paraganuotų arklių kūtes. Jei meška nedavdavo prieš pat slenkstį į kūtę, tai meškininkas toje vietoje kasdavo žemes ir rasdavo ‘paraganavimą’: plaukų ar kt. Jis tuo būdu nuimdavo paraganavimą, ir arkliai eidavo rankon“ (Elisonas 1932, 200: Nr. 2552).
6. Žaidimo, sugalvoto Julkos Ivinskos, esmė ta, kad vyrams užrišamos akys, ir jie turi prieiti prie sienos, paliesdami ją pirmyn ištiesta ranka: „Tereikėjo žengti penkis šešis žingsnius. Ėjau lėtai, įsitikinęs, kad užkliūsiu už kokios virvės ar taburetės, klasingai pastatytos kelyje, kad pargriūčiau. Girdėjau, kaip damos prunkščia, slopindamos juoką, tai dar labiau mane trikdė. Pagaliau man pasirodė, kad esu prie pat sienos, tačiau mano ištiestas pirštas staiga įsmigo į kažką šalto ir glištaus. Susiraukęs šokau atatupstas, visi dalyviai pratrūko juokais. Nusiplėšiau nuo akių raištį ir pamačiau prie manęs stovinčią panelę Ivinską su medaus puodynėle rankoje, į jį aš ir įkišau pirštą, manydamas, kad liečiu sieną. Pasiguodžiau tuo, kad abu adjutantai perėjo tą patį išmėginimą ir pasirodė ne ką šauniau už mane“ (Mérimée 1998, 38).
7. „Žinoma, sutinku, ji gražuolė... Oda stebuklinga!... Pone profesoriau, kaip jūs manote, kraujas, kuris teka po šia oda, tikriausiai gardesnis už arklio?...

Ir jis nusikvatojo, bet man nuo to juoko pasidarė nejuoku (Mérimée 1998, 44).

„Buvau bepradedęs smulkiau dėstyti kai kurias įdomybes apie *čarrua* kalbos veiksmažodžio asmenavimą, bet mane pertraukė grafas, paklausęs, kur reikia įpjauti arklį, norint atsigeriti jo krauju.

– Dėl Dievo meilės, brangusis profesoriau, – šūktelėjo panelė Ivinska, šelmiškai apsimesdama, kad išsigando, – nesakykite. Jis, ko gero, išpjaus visą savo arklidę, o kai nebeliks arklių, suvalgys mus!“ (Mérimée 1998, 37).

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI:

- AT – *The Types of the Folktale: A Classification and Bibliography*, Antti Aarne's Verzeichnis der Märchentypen, translated and enlarged by Stith Thompson (FF Communications). Helsinki, 1961.
- Balys 2000 – BALYS, J. *Raštai*, II. Vilnius, 2000.
- BRMŠ 2001 – *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, sudarė N. Vėlius, II. Vilnius, 2001.
- Dundulienė 1990 – DUNDULIENĖ, P. *Senovės lietuvių mitologija ir religija*. Vilnius, 1990.
- Elisonas 1932 – ELISONAS, J. *Mūsų krašto fauna lietuvių tautosakoje*. Iš: *Mūsų tautosaka*, V. Kaunas, 1932.
- Gimbutienė 1985 – GIMBUTIENĖ, M. *Baltai priešistoriniais laikais*. Vilnius, 1985.
- Gimbutienė 1989 – GIMBUTIENĖ, M. *Baltų mitologija 2*. Iš: *Mokslas ir gyvenimas*, 1989, Nr. 2.
- Gimbutienė 1996 – GIMBUTIENĖ, M. *Senoji Europa*. Vilnius, 1996.
- Lipskis 2002 – *Mįslių skrynelė: 3000 lietuvių mįslių ir minklių*, sudarė Stasys Lipskis. Vilnius, 2002.
- LKŽ – *Lietuvių kalbos žodynas*. Vilnius, 1941–2002.
- LMD – Lietuvių mokslo draugijos rankraštynas (Lietuvių literatūros ir tautosakos institute).
- LTR – Lietuvių tautosakos rankraštynas (Lietuvių literatūros ir tautosakos institute).
- Mérimée 1915 – MÉRIMÉE, P. *Lokys: lietuvių legenda*. Vilnius, 1915.
- Mérimée 1955 – MÉRIMÉE, P. *Lokys: novelė: Žemaitijos grafo Šemėtos šeimos tragedija*. Vilnius, 1955.
- Mérimée 1998 – MÉRIMÉE, P. *Lokys: profesorius Wittenbacho rankraštis*. Vilnius, 1998.
- Nastopka 1998 – NASTOPKA, K. *Mįslingoji „Lokio“ Žemaitija*. Iš: MÉRIMÉE, P. *Lokys: profesorius Wittenbacho rankraštis*. Vilnius, 1998.
- Reidzanė 1992 – REIDZANĖ, B. *Lokio suvokimas latvių liaudies poezijoje ir etimologijos problema*. Iš: *Senovės baltų simboliai*. Vilnius, 1992.
- Repšienė 1997 – REPŠIENĖ, R. *Sakralumo prasmė. Lietuvių etiologinės sakmės: zoomorfinis aspektas*. Iš: *Metai. Lietuvos rašytojų sąjungos metraštis*, 1997, Nr. 4.
- Requena 2000 – REQUENA, C. *Unité et dualité dans l'œuvre de Prosper Mérimée: Mythe et récit*. Paris, 2000.
- Rimša 1998 – RIMŠA, E. *Žemaitijos herbas*. Iš: *Žemaičių kultūros draugijos redakcija*, 1998 <<http://daugenis.mch.mii.lt/apsamogitia/ISTORIJA/herbas.htm>>.
- Roberts 1958 – ROBERTS, W.E. *The Tale of the Kind and the Unkind Girls*. Berlin, 1958.
- Savukynas – SAVUKYNAS, V. *Lietuvos stereotipai: miškai*. Iš: <<http://www.artium.lt/brevi/varia/misk.html>>.
- Seselskytė 1985 – SESELSKYTĖ, A. *Lietuvių stebuklinės pasakos apie pamotę ir podukrą*. Vilnius, 1985.
- Simonsen 1994 – SIMONSEN, M. *Gamta ir kultūra Merimee „Lokyje“*. Iš: A. J. *Greimo centro studijos. Semiotika*, III: Lokys: tekstas ir dvi interpretacijos. Vilnius, 1994.
- Urbšienė-Mašiotaitė 1930 – URBŠIENĖ-MAŠIOTAITĖ, M. *Prospero Merimė lietuviška novelė „Lokys“ = „Lokio“ pėdomis ir kt. straipsniai apie lokį*. 1930, rankraštis.
- Vėlius 1987 – VĖLIUS, N. *Chtoniskasis lietuvių mitologijos pasaulis: Folklorinio vėnio analizė*. Vilnius, 1987.
- Venclova 1969 – VENCLOVA, T. *Dėl Prospero Merimė novelės „Lokis“ šaltinių*. Iš: *Literatūra*, XI (3). Vilnius, 1969.
- Венцлова 1999 – ВЕНЦЛОВА, Т. *Последняя новелла Проспера Мариме, и: ВЕНЦЛОВА, Т. Свобода и правда*. Москва, 1999.
- Воронин 1960 – ВОРОНИН, Н. Н. *Медвежий культ в Верхнем Поволжье в XI веке, и: Краеведческие записки государственного Ярославско-ростовского историко-архитектурного и художественного музея-заповедника*, Вып. 4. Ярославль, 1960.
- Даль – ДАЛЬ, В. *Толковый словарь живого великорусского языка*. Москва, 1995.
- Иванов, Топоров 1965 – ИВАНОВ, Вяч. Вс., ТОПОРОВ, В. Н. *Славянские языковые моделирующие семиотические системы (Древний период)*. Москва, 1965.
- Иванов, Топоров 1974 – ИВАНОВ, Вяч. Вс., ТОПОРОВ, В. Н. *Исследования в области славянских древностей*. Москва, 1974.
- Майков 1994 – *Великорусские заклинания: Сборник Л. Н. Майкова*. Санкт-Петербург, 1994.
- Мериме 1978 – МЕРИМЕ, П. *Локис*, пер. с фр. М. Кузмина. Iš: МЕРИМЕ, П. *Новеллы*. Москва, 1978.
- МНМ 1997 – *Мифы народов мира: Энциклопедия*. Москва, 1997.
- НРС 1957 – *Народные русские сказки А.Н. Афанасьева в 3 томах*. Москва, 1957.
- Садовников 1901 – САДОВНИКОВ, Д. *Загадки русского народа*. Санкт-Петербург, 1901.
- Топоров 1986 – ТОПОРОВ, В. Н. *Кельтиберская надпись из Боторриты в свете балто-славянского сравнения, и: Балто-славянские исследования 1984*. Москва, 1986.
- Успенский 1982 – УСПЕНСКИЙ, Б. А. *Филологические разыскания в области славянских древностей*. Москва, 1982.
- Фасмер – ФАСМЕР, М. *Этимологический словарь русского языка*. Санкт-Петербург, 1996.

Versta iš: ЗАВЬЯЛОВА, М. В. *Фольклорные и мифологические реминисценции в новелле Проспера Мериме «Локис»*. Iš: *Язык. Личность. Текст. Сборник статей к 70-летию Т. М. Николаевой*. Москва, 2005, p. 682–696.

Iš rusų kalbos vertė Dainius RAZAUSKAS.